

Ανεμοπετάλιο

Τόμ. 2, Αρ. 2 (2023)

Ανεμοπετάλιο

Εκδόσεις σχολικών βιβλίων

Μάγδα Σουλιώτη

doi: [10.12681/anem.36143](https://doi.org/10.12681/anem.36143)

Copyright © 2023, Μάγδα Σουλιώτη

Άδεια χρήσης [##plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-nd4##](https://plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-nd4/#).

Εκδόσεις σχολικών βιβλίων

Μάγδα Σουλιώτη

Διευθύντρια της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Καλαμάτας,
Διδάκτορας της Παιδαγωγικής Επιστήμης EdD

smagdolini@gmail.com

Περίληψη

Η έκδοση σχολικών βιβλίων στην ελληνική γλώσσα καλύπτει σχεδόν τρεις αιώνες ιστορίας από το 1771 που εκδόθηκε στην Βιέννη το πρώτο γνωστό αλφαβητάριο μέχρι και τη λήξη του 20ού αιώνα. Μέσα σε αυτό το χρονικό διάστημα η Ελλάδα βίωσε ποικίλες αλλαγές τόσο σε πολιτικό και ιστορικό επίπεδο, όσο και σε κοινωνικό και εκπαιδευτικό, αλλαγές οι οποίες επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό την παραγωγή, την μορφή και το περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων.

Στην ιστορία του σχολικού εγχειριδίου θα μπορούσε κανείς να διακρίνει δύο μεγάλες περιόδους: η πρώτη διαρκεί από το 16ο μέχρι τον 19ο αιώνα και συμπίπτει με την ευρεία διάδοση του τυπωμένου βιβλίου και η δεύτερη συνεχίζεται μέχρι τα τέλη του 20ού αιώνα και συμπίπτει με την καθιέρωση και την επέκταση της υποχρεωτικής παιδείας, οπότε το σχολικό εγχειρίδιο γίνεται βασικό όργανο εφαρμογής του αναλυτικού προγράμματος (Καψάλης & Χαραλάμπους, 1995).

Η πολιτική των εκάστοτε κυβερνήσεων ήταν αυτή που καθόριζε τις εκδόσεις των σχολικών εγχειριδίων μετά την Απελευθέρωση, άλλοτε γινόταν δηλαδή με ιδιωτική πρωτοβουλία και άλλοτε ήταν κρατική υπόθεση. Με το διάταγμα «Περί βιβλιοπωλείου εν τη Βασιλική τυπογραφία» (Ν.Δ. Περί συστάσεως βιβλιοπωλείου εν τη Β. Τυπογραφία, ΦΕΚ 13, 1836), ο Όθωνας το 1834 προβλέπει την έκδοση των σχολικών βιβλίων από τη Βασιλική τυπογραφία, γεγονός που προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις για τη μονοπωλιακή πολιτική του κράτους (Κανταρτζή 2002β). Από τη μονοπωλιακή πολιτική πλήττονται κυρίως όσοι συνδέονται άμεσα με τη βιβλιαγορά δηλαδή εκδότες, τυπογράφοι, συγγραφείς κ.ά., οι οποίοι πίστευαν ότι το διάταγμα αυτό θα φέρει τον οικονομικό αφανισμό τους. Για τον λόγο αυτό, οι επαγγελματίες που σχετίζονταν με τις εκδόσεις των σχολικών εγχειριδίων πίεσαν και πέτυχαν την κατάργησή του το 1838 (Χαραλάμπους, 1999, σ. 9).

Έτσι, την εποχή αυτή, το σχολικό βιβλίο ξαναγίνεται προϊόν ελεύθερου ανταγωνισμού. Οι εκδοτικοί οίκοι του Κορομηλά και του Βλαστού είχαν την πρωτοκαθεδρία στην έκδοση των διδακτικών βιβλίων της δημοτικής εκπαίδευσης (Σιούτας, 2009, σ. 102). Μέχρι περίπου το 1907, τα σχολικά εγχειρίδια συνέχισαν να εκδίδονται από ανεξάρτητους εκδοτικούς οίκους, ενώ κατά περιόδους το κράτος συνέτασσε επιτροπές κρίσης, οι οποίες εγκρίναν τα βιβλία που ήταν κατάλληλα

ή διεξήγαγε διαγωνισμούς για τη συγγραφή τους (Καψάλης & Χαραλάμπους, 1995, σ. 19). Αξιοσημείωτο είναι ότι με την προκήρυξη του διαγωνισμού του 1882 για το σχολικό βιβλίο δημοσιεύτηκαν προδιαγραφές για τα σχολικά εγχειρίδια (όπως περιεχόμενο, σχήμα, αριθμός των σελίδων, γραμματοσειρές, τιμή). Επομένως, την περίοδο πριν το 1882 υπάρχει ο ελεύθερος ανταγωνισμός με την έγκριση απεριόριστων εγχειριδίων, ενώ μετά το 1882 οι επιτροπές κρίσης επιλέγουν ένα και μοναδικό βιβλίο για κάθε μάθημα.

Μετά το 1882, πάντως, εποχή που διεξάγονται οι πρώτοι διαγωνισμοί για τα διδακτικά βιβλία και χρησιμοποιούνται αποκλειστικά εγκεκριμένα βιβλία στα σχολεία, οι αποστάσεις μεταξύ νομοθετικού πλαισίου και εκπαιδευτικής πραγματικότητας μειώνονται. Στο σύστημα έκδοσης και χρήσης των διδακτικών βιβλίων διαφαίνεται πλέον ξεκάθαρα ο έλεγχος της κεντρικής εξουσίας στον εκπαιδευτικό μηχανισμό. Η συγκεντρωτική αυτή εκπαιδευτική πολιτική, που ενσαρκώνεται κυρίως μέσα από το αίτημα της «ομοιομορφίας» της εκπαίδευσης, το οποίο αποτελεί το βασικό στοιχείο του επίσημου λόγου σε όλη την περίοδο από το 1834 ως το 1914. Ομοιομορφία της εκπαίδευσης σημαίνει όμως, κατά κύριο λόγο, ομοιόμορφα διδακτικά βιβλία. Όμως, η εκπαιδευτική πραγματικότητα του 19ου αιώνα, έκανε αδύνατη την εφαρμογή αυτής της αρχής, με αποτέλεσμα οι προθέσεις αυτές της πολιτείας να μην εφαρμόζονται στην πράξη (Κουλούρη, 1988, σ. 20).

Το 1895 επανέρχεται ο ελεύθερος ανταγωνισμός στη βιβλιαγορά γεγονός που οδηγεί την παραγωγή των σχολικών βιβλίων σε ασυνήθιστα επίπεδα. Χαρακτηριστικό είναι ότι την εποχή αυτή στην Ελλάδα υπήρχαν 33 εκδότες που αναλάμβαναν εκδόσεις σχολικών βιβλίων, ενώ στην Γαλλία την ίδια εποχή μόλις επτά (Καψάλης & Χαραλάμπους, 1995, σ.36, 42). Πέρα όμως από αυτές τις εκδόσεις, όπως δείχνουν οι κατά καιρούς επιθεωρήσεις, το κράτος αδυνατούσε να εμποδίσει την κυκλοφορία κλεψίτυπων και μη εγκεκριμένων βιβλίων, κυρίως στην επαρχία. Υπήρχε, λοιπόν, και η κλεψίτυπη αναπαραγωγή του σχολικού βιβλίου, στα τυπογραφεία των επαρχιακών κέντρων κατεξοχήν, η οποία διοχέτευε στην αγορά ένα σημαντικό αριθμό αντιτύπων, σχεδόν πανομοιότυπων με τις γνήσιες εκδόσεις (Κουλούρη 1988, σ. 21). Η ευρύτητα της κυκλοφορίας των κλεψίτυπων σχολικών βιβλίων επιβεβαιώνεται από τις συχνές καταγγελίες στον τύπο εκδοτών και συγγραφέων, των οποίων παραβλάπτονταν τα συμφέροντα, καθώς και από τις σχετικές απαγορευτικές εγκυκλίους του Υπουργείου (Εγκύκλιος 6652/4 Νοεμβρίου 1859 "*Περί απαγορεύσεως της χρήσεως διδακτικών βιβλίων μη εγκεκριμένων υπό του υπουργείου*", Εγκύκλιος 9757/3 Δεκεμβρίου 1868 "*Περί βιβλιοπωλικών σκανδάλων*", Εγκύκλιος 3096/6 Ιουνίου 1870 "*Περί απαγορεύσεως χρήσεως κλεψιτύπων βιβλίων*", Εγκύκλιος 5795/28 Ιουλίου 1879 "*Περί των εκ τυποκλοπίας διδακτικών βιβλίων*", Εγκύκλιος 10895/2 Σεπτεμβρίου 1885 "*Περί απαγορεύσεως της χρήσεως κλεψιτύπων βιβλίων*"). Κρίνοντας από σημείωση στο εξώφυλλο αναγνωσματορίου του 1934, «*Πάντα τα αντίτυπα δέον να φέρωσιν την ιδιόχειρον υπογραφήν του εκδότης άλλως θεωρούνται κλεψίτυπα και*

καταδιώκονται κατά τον νόμον, είναι φανερό ότι συνεχίστηκε και τις επόμενες δεκαετίες να υφίσταται το πρόβλημα (Σπυρίδωνας Α., Αναγνωσματάριον, Κων/πολη, 1934).

Κατά τη δεκαετία 1907-1917 επανέρχεται ο κρατικός παρεμβατισμός και στο διάστημα αυτό εκδίδονται και δύο κρατικά αλφαβητάρια στην καθαρεύουσα. Με τον νόμο ΓΣΑ΄ εισάγεται το σύστημα της μονοπώλησης του βιβλίου από το κράτος και της έγκρισης ενός μόνο διδακτικού βιβλίου για κάθε μάθημα, με την περίεργη καινοτομία ότι η επιτροπή είχε το δικαίωμα να κατασκευάζει δικό της βιβλίο, λαμβάνοντας το υλικό από τα τρία καλύτερα βιβλία που είχαν υποβληθεί για κρίση (Σιούτας 2009, σ. 103). Την περίοδο 1913-1915 τα βιβλία που εκδόθηκαν λίγο διέφεραν από τα προηγούμενα και μόνο ξεχώριζαν για την κάπως απλουστευμένη γλωσσική μορφή (Δημαράς 2009, σ. 29).

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917, με την οποία επιβάλλεται η δημοτική γλώσσα, ειδικά για τις πρώτες τάξεις του δημοτικού και συγκροτείται το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, το οποίο είναι υπεύθυνο για την έγκριση και τις οδηγίες σύνταξης των βιβλίων, έχει ως αποτέλεσμα να εκδοθούν σχολικά βιβλία που αποτελούν σταθμό στην ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας. Συγκεκριμένα, εκδόθηκαν την περίοδο 1917-20 δεκατρία αναγνωστικά γραμμένα στη δημοτική γλώσσα, ανάμεσα τους *Τα Ψηλά Βουνά* και *Το Αλφαβητάρι με τον Ήλιο* (Χαραλάμπους, 1999). Τα αναγνωστικά της μεταρρύθμισης του 1917 αποτελούν τον πρώτο σημαντικό σταθμό στην ιστορία του παιδικού βιβλίου και επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τη διαμόρφωση της σύγχρονης ταυτότητάς του. Μάλιστα θεωρείται ότι ποτέ πριν και ποτέ έκτοτε δεν γράφτηκαν και χρησιμοποιήθηκαν στα σχολεία βιβλία που κλώνισαν τα κατεστημένα και άνοιξαν καινούριους δρόμους όσο αυτά τα βιβλία (Δημαράς 2010, σ. 10).

Η πολιτική αλλαγή του 1920 έφερε στο προσκήνιο τις συντηρητικές δυνάμεις του τόπου και τα σχολικά βιβλία της τριετίας που προηγήθηκε κρίθηκαν ακατάλληλα για την εκπαίδευση των Ελληνοπαίδων και αποσύρθηκαν. Στις προτάσεις μάλιστα «της Επιτροπείας της διορισθείσης προς εξέτασιν της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων» αναφέρεται μεταξύ άλλων «να εκβληθώσι πάραυτα εκ των σχολείων και καώσι τα συμφώνως προς τους νόμους εκείνους συνταχθέντα και σήμερον εν χρήσει υπάρχοντα αναγνωστικά βιβλία ως έργα ψευδούς και κακοβούλου προθέσεως» (Δημαράς 2009, β΄ τόμος, σ. 130). Μάλιστα ο νόμος 2678 του 1921 σήμανε και την εποχή της παλινδρόμησης όπου επανεκδόθηκαν σχολικά βιβλία προηγούμενων δεκαετιών (Καψάλης & Χαραλάμπους 1995, 65). Μέχρι τη συγγραφή καινούριων βιβλίων οι δάσκαλοι αφέθηκαν ελεύθεροι «να εισαγάγωσι προς καιρόν εν των εγκεκριμένων προ του 1917 βιβλίων, επανερχόμενοι ως προς την γλωσσικήν και γραμματικήν διδασκαλίαν εις το πρόγραμμα του 1913» (Δημαράς 2009, β΄ τόμος, σ. 130).

Η άνοδος του στρατηγού Θ. Πάγκαλου το 1926 στην εξουσία δημιούργησε ένα νέο κλίμα στα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας με το οποίο προωθήθηκαν συντηρητικές αλλαγές, όπως είναι η επιστροφή στην καθαρεύουσα και ο κρατικός παρεμβατισμός στις εκδόσεις των σχολικών βιβλίων.

Αξιοσημείωτο γεγονός της περιόδου είναι ότι νομοθετήθηκε για πρώτη φορά η χρήση του πολλαπλού σχολικού βιβλίου. Συγκεκριμένα, με νομοθετικό διάταγμα προωθείται η έγκριση δύο αναγνωστικών βιβλίων για κάθε τάξη (Ν.Δ. «Περί των διδακτικών βιβλίων της Δημοτικής Εκπαιδευσεως», ΦΕΚ 145, 1926, σ. 1083-85). Η επόμενη οικουμενική κυβέρνηση με τον νόμο 3438 του 1927 συνεχίζει την ιδέα του πολλαπλού βιβλίου, ενώ για το θέμα της γλώσσας γίνεται μια προσπάθεια συμβιβασμού ανάμεσα στις φιλελεύθερες και συντηρητικές δυνάμεις του τόπου (Καψάλης & Χαραλάμπους 1995, σ. 69).

Με τον νόμο του 1931, ο οποίος ουσιαστικά δίνει τη δυνατότητα έγκρισης απεριόριστου αριθμού βιβλίων, κινητοποιούνται για άλλη μια φορά οι δυνάμεις της βιβλιαγοράς και κατατίθενται για έγκριση 695 βιβλία. Στο ίδιο πλαίσιο συμβιβασμού στο γλωσσικό ζήτημα και προώθησης του πολλαπλού βιβλίου, κινήθηκε και ο νόμος του 1933 (Ν 5045 «Περί διδακτικών βιβλίων», ΦΕΚ 163, 1931 και Ν 5911 «Περί διδακτικών βιβλίων», ΦΕΚ 357, 1933).

Το 1937 η κυβέρνηση του Ι. Μεταξά, με Υπουργό Παιδείας των Κ. Γεωργακόπουλο, με τον νόμο 952/1937 «Περί ιδρύσεως οργανισμού προς έκδοσιν διδακτικών βιβλίων» ιδρύει τον Οργανισμό Έκδοσης Σχολικών Βιβλίων (ΟΕΣΒ) (Α.Ν. 952 «Περί ιδρύσεως οργανισμού προς έκδοσιν σχολικών κλπ. βιβλίων», ΦΕΚ 469, 1937). Έτσι, αρχίζει και πάλι μια περίοδος κρατικού μονοπωλίου, στην οποία διαφαίνεται η πρόθεση του καθεστώτος να ασκήσει συγκεντρωτική πολιτική, ώστε να ελέγχει τα ιδεολογικά μηνύματα. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι παρόλο που το καθεστώς του Μεταξά είναι δικτατορικό προωθείται η δημοτική γλώσσα σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού και ότι δίνεται το δικαίωμα αλλαγών στα προϋπάρχοντα βιβλία με ανατυπώσεις (Καψάλης & Χαραλάμπους 1995, σ. 83-85).

Οι εκδόσεις των σχολικών βιβλίων από το 1937 έως σήμερα πραγματοποιούνται δωρεάν από τον Οργανισμό Έκδοσης Σχολικών Βιβλίων (ΟΕΣΒ), που το 1963 μετονομάστηκε σε Οργανισμό Έκδοσης Διδακτικών Βιβλίων (ΟΕΔΒ). «Σκοπός του οργανισμού έκδοσης διδακτικών βιβλίων (Ο.Ε.Δ.Β.) είναι η έκδοση ή και διάθεση κάθε είδους βιβλίων και εντύπων που είναι απαραίτητα α) για τις εκπαιδευτικές ανάγκες όλων των βαθμίδων και κατευθύνσεων της εκπαίδευσης, β) για τη λαϊκή επιμόρφωση, γ) για την προώθηση της επιστημονικής έρευνας και δ) για τις ανάγκες κάθε υπηρεσίας του δημόσιου τομέα» (Α.Ν. 952 «Περί ιδρύσεως οργανισμού προς έκδοσιν σχολικών κλπ. βιβλίων», ΦΕΚ 469, 1937).

Με τον ίδιο νόμο αποφασίζεται ότι «Από του Σχολικού έτους 1938-1939 και εφεξής δεν επιτρέπεται η χρήσις διδακτικών και βοηθητικών βιβλίων, αν δεν τύχωσι ταύτα εγκρίσεως κατά τάς διατάξεις του παρόντος». Στο άρθρο 11 μάλιστα, με το οποίο ορίζεται το προσωπικό του οργανισμού, συμπεριλαμβάνεται για πρώτη φορά και επιμελητής εκδόσεων (Ν.Δ. 4320 «περί κυρώσεως της υπ' αριθ. 142/14-11-62 πράξεως του Υπουργικού Συμβουλίου «περί ρυθμίσεως θεμάτων αφορώντων εις

την συγγραφήν, κρίσιν και έκδοσιν διδακτικών βιβλίων κτλ.», ΦΕΚ 96,1963). Η ίδρυση του Οργανισμού αυτού θεωρήθηκε ως ένας αβλαβής συγκεντρωτισμός, που με τον καιρό εξελίχθηκε σε ένα πανίσχυρο μέσο μονοπώλησης των εκδόσεων και διανομής σχολικών βιβλίων. Από τούδε και στο εξής βιβλία που δεν εκδίδονται από τον Ο.Ε.Σ.Β. απαγορεύεται να κυκλοφορούν στα σχολεία (Σιούτας 2009, σ. 105).

Ουσιαστικά βέβαια από την εποχή της ίδρυσης του οργανισμού και έως το 1967 στα σχολικά βιβλία δεν διαπιστώνεται καμιά σημαντική καμπή. Εξαίρεση αποτελεί η εποχή μετά τη πτώση του Μεταξά, κατά την οποία τόσο η κυβερνητική αστάθεια ως τις εκλογές του Μαρτίου 1946, όσο και η γενίκευση του εμφυλίου πολέμου συνέτειναν σε μια συντηρητική παλινδρόμηση. Μετά τις εκλογές της 31/3/1946 ο Υπουργός Παιδείας Α. Παπαδήμος περιστοιχιζόμενος από συντηρητικούς εκπαιδευτικούς συμβούλους εισήγαγε στο Δημοτικό αναγνωστικά βιβλία που υποκαθιστούσαν τη δημοτική με μια «αυθαίρετα παραπονημένη» απλή καθαρεύουσα. Η επιτροπή κρίσης πρόκρινε τα συγκεκριμένα βιβλία κατά παράβαση της ρητής διάταξης της προκήρυξης του διαγωνισμού συγγραφής των αναγνωστικών, σύμφωνα με την οποία τα αναγνωστικά των τριών τελευταίων τάξεων του Δημοτικού έπρεπε να περιλαμβάνουν εξίσου κείμενα της δημοτικής και της καθαρεύουσας. Αποφάσισε μάλιστα την εισαγωγή τους στα σχολεία την επόμενη σχολική χρονιά (1948-49) (Νούτσος, 2009, σ. 121).

Επομένως, την περίοδο της Κατοχής και μέχρι το 1949 επανεκδόθηκαν τα αναγνωστικά της μεταξικής περιόδου, αφού αφαιρέθηκαν όμως τα κείμενα που αναφέρονταν στο δικτατορικό καθεστώς. Νέα βιβλία με κάποιες αλλαγές στο περιεχόμενο εκδόθηκαν το 1949, το 1954, ενώ το 1965 αντικαταστάθηκαν όλα τα κείμενα που ήταν γραμμένα στην καθαρεύουσα με τα ίδια κείμενα σε δημοτική γλώσσα (Χαραλαμπόπουλος 2000, σ. 22).

Η πολύ βραχύβια μεταρρύθμιση του 1964 δεν πρόλαβε να επεκταθεί θεσμικά ως τα σχολικά εγχειρίδια (Δημαράς 2010, σ. 11). Έπειτα, την περίοδο της Χούντας των Συνταγματαρχών (1967-74) ο έλεγχος των προγραμμάτων της διδακτέας ύλης από το καθεστώς αποτέλεσε την αποτελεσματικότερη μέθοδο επηρεασμού της διαδικασίας της πολιτικής κοινωνικοποίησης των μαθητών/τριών (Τερλεξής, 1999, σ. 138). Με τον ΑΝ 129 προβλέπεται η δωρεάν χορήγηση διδακτικών βιβλίων στους μαθητές/τριες. Με τον αναγκαστικό νόμο 129/1967 αποσύρονται και αχρηστεύονται όλα τα βιβλία που είχαν τυπωθεί με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964. Ξανατυπώνονται και κυκλοφορούν τα βιβλία, που είχαν εκδοθεί πριν από το 1963, με αποτέλεσμα τα παιδιά να πέσουν σε φοβερή γλωσσική σύγχυση και αμηχανία (Φίλος, 1984, 139). Έτσι επανέρχονται τα πριν του 1964 και γίνεται η εκπαιδευτική αντιμεταρρύθμιση, με αποτέλεσμα το σχολείο να είναι ξεκομμένο και αποκομμένο από τις σύγχρονες ανάγκες της κοινωνίας και οικονομίας. Σήμα κατατεθέν σε όλα τα σχολικά εγχειρίδια της επταετίας είναι ο στρατιώτης με το πουλί φοίνικα που αναγεννάται από τις τέφρες του.

Την εποχή αυτή ο ΟΕΣΒ μετονομάσθηκε σε ΟΕΔΒ, ονομασία που διατηρήθηκε σε όλα τα χρόνια της μεταπολίτευσης μέχρι και το 2012, όπου τις εκδόσεις των διδακτικών βιβλίων ανέλαβε το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων (ΙΤΥΕ) Διόφαντος, το οποίο είναι υπεύθυνο για όλες τις εργασίες που πρέπει να γίνουν, προκειμένου να διανεμηθούν τα σχολικά βιβλία δωρεάν στα σχολεία.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Δημαράς, Αλέξης (2009). *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (1895-1967)*, Β' Τόμος, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.

Δημαράς, Αλέξης (2010). Πάλι για τα σχολικά βιβλία; Στο *Καλλιτέχνες και Λογοτέχνες στα Αναγνωστικά 1860-1960*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σσ. 9-12.

Καψάλης, Α. & Χαραλάμπους Δ. (1995). Σχολικά Εγχειρίδια: *Θεσμική Εξέλιξη και Σύγχρονη Προβληματική*, Αθήνα: Έκφραση.

Κουλούρη, Χριστίνα (1988). *Ιστορία και Γεωγραφία στα Ελληνικά Σχολεία (1834-1914)*, ΙΑΕΝ, Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς.

Νούτσος, Χαράλαμπος (2009). Το σχολείο της "εθνοκφοσύνης". Στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα*, Αθήνα.

Σιούτας, Αθανάσιος (2009). Ιστορική ανασκόπηση του τρόπου συγγραφής και έγκρισης των διδακτικών βιβλίων. Στο *Επιστημονικό Βήμα*, τ. 11, Φεβρουάριος 2009, σσ. 101-110.

Στάικος, Κων. Σπ. (1996). Τυπογραφεία της Διασποράς. Στο *Ελληνική Τυπογραφία*, Επτά Ημέρες. Ένθετο Καθημερινής, 7/4/1996, σσ. 4-7.

Σπυρίδωνας Α. (1934). *Αναγνωσματάριον*, Κωνσταντινούπολη.

Τερλεξής, Πανταζής (1999). *Πολιτική κοινωνικοποίηση*, Αθήνα: Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός.

Φίλος, Σ. (1984). *Το χρονικό ενός θεσμού*, Αθήνα: Εκδόσεις για όλους.

Χαραλαμπόπουλος, Β., (2000). *Οργάνωση της διδασκαλίας και της μάθησης*, Gutenberg.

Χαραλάμπους, Δ. (1999). Το σχολικό βιβλίο στην Ελλάδα. Στο *Το ελληνικό βιβλίο*, Επτά Ημέρες. Ένθετο Καθημερινής, 9/5/1999, σσ.9-11.